

TEVBE SURESİ 60. AYET BAĞLAMINDA ZEKÂTIN SARF YERLERİ THE CONSUMABLES PLACES OF ZAKAT IN THE 60TH VERSE OF SURAH TAWBAH

2015 • SAYI: 2 • SNYFA: 67-66

BEYTULLAH AKTAŞ
DR.
AKŞEHİR İLÇE VAİZİ

ABSTRACT

The consumables places of zakat were presented only at the 60th verse of Surah Tawbah.

In this article, firstly “innemâ” preposition, charity concept, cer letters which were mentioned in the verse and their contributions to the understanding of consumables places of zakat have been analyzed by describing them in the axis of fiqh and tafseer tradition.

Also, ranking in the verse and classification of the classes in succession has been analyzed in terms of their contributions to the meaning of consumables places. Within the framework of these data, we tried to describe and analyse the 60th verse of Surah Tawbah with a new perspective.

Keywords: Zakat, Recipients of Zakat, 60th Verse of Surah Tawbah

ÖZ

Zekâtın sarf yerleri sadece Tevbe suresinin 60. ayetinde bir arada sayılır. Bu makalede öncelikle ayette geçen “innemâ” edatı, sadaka kavramı ve harf-i cerler, fıkıh ve tefsir geleneği ekseninde tasvir edilerek, zekâtın sarf yerlerinin anlaşılmasına katkıları analiz edilmiştir. Ayrıca ayetteki sıralamanın ve peş peşe sayılan sınıfların tasnifinin de sarf yerlerinin anlamına katkısı analiz edilmiştir. Bu veriler çerçevesinde Tevbe suresi 60. ayet, yeni bir bakış açısıyla tasvir ve tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zekât, Sarf Yerleri, Tevbe 60

Giriş

Zekât, farziyeti kesin malî bir ibadettir. Sözlüklerde artmak, büyümek, gelişmek; iyi olmak ve temizlenmek gibi anlamlara gelen zekât¹, terim olarak ise, belli bir malın belli bir miktarının, belirli kimselere zorunlu olarak verilmesi² şeklinde tarif edilebilir.

Kur'an'ın nüzul süreci dikkate alındığında diğer pek çok hüküm gibi zekâta da tedricî bir gelişim göze çarpmaktadır. Mekke döneminin ortalarından itibaren zekât kavramı Kur'an'da yer almaya başlamıştır.³ Mekke dönemi, Müslümanların zekât ibadetine hazırlandıkları birinci dönem olarak kabul edilebilir. Zekâta ikinci aşama Medine döneminin ilk yıllarıdır. Bazılarına göre zekât, bu dönemde hicri ikinci yılda farz kılınmıştır.⁴ Bu

¹ Bkz. el-Halil bin Ahmed el-Ferâhidî (v. 170/786), *Kitâbu'l-ayn*, I-IV, thk. Abdulhamid Henedâvî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, "z-k-v" md., c. II, s. 189; Cemâlüddin Ebu'l-Fazl Muhammed bin Mükerrrem İbn Manzûr (v. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-VI, Dâru'l-Mearif, Kahire, ty, "z-k-v" md., c. III, s. 1849; Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebidî (v. 1205/1790), *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-XL, Kuveyt 2001, "z-k-v" md., c. XXXVIII, s. 220.

² Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud el-Mevsili (v. 683/1284), *el-İhtiyar li-ta'lîli'l-muhtar*, I-V, ta'lik: Mahmud Ebu Dakika, Çağrı Yay., İstanbul 2005, c. I, s. 99.

³ Zekât kavramının geçtiği Mekki ayetler için bkz. Arâf, 7/156; Meryem, 19/31, 55; Enbiyâ, 21/73; Mü'minûn, 23/4; Neml, 27/3; Rûm, 30/39; Lokman, 31/4; Fussilet, 41/7. Bu surelerin Mekki olduğuna dair görüşler için bkz. Bedreddin Muhammed bin Abdillâh ez-Zerkeşi (v. 794/1392), *el-Burhân fî ulumi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Dâru't-Türâs, Kahire, ty, c. I, s. 193; Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (v. 911/1505), *el-İtkân fî ulumi'l-Kur'an*, Mücemmeu'l-Melik Fahd li Tibâati'l-Mushafî-Şerîf, Medine ty, c. I, s. 49 vd.

⁴ Bkz. Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr (v. 774/1373), *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, I-VIII, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme, Dâru Tibe, 2. bs., Riyad 1999, c. V, s. 462; Ahmed bin Ali İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449), *Fethü'l-bâri bi şerhi sahihi'l-Buhârî*, I-XVII, Dâru Tibe, Riyad 2005, c. IV, s. 209-210; Abdullah b. Abdurrahman el-Bessâm, *Tavzîhü'l-ahkâm min bulûgü'l-merâm*, I-VII, Mektebetü'l-Esedî, Mekke 2003, c. III, s. 288-289.

yıllarda zekâtın nisabı ve oranları belirlenmiş bir farz haline geldiği söylenebilir. İstikrarın kazanıldığı, Medine ve çevresinde güvenliğin sağlandığı, gerektiğinde toplanan zekâtları yolda kaybetme endişesi olmadan taşıma imkânlarına kavuşulduğu üçüncü dönemde -hicri dokuzuncu yıl- ise Tevbe suresi nâzil olmuş⁵ ve zekâtın harcama kalemleri bildirilmiştir. Heyetler yılı olarak bilinen ve Arap yarımadasının dört bir tarafından halkının Müslüman olduğunu bildirmek üzere temsilcilerin Medine'ye geldikleri bu dönemde zekât, artık tamamen kurumsallaşmış ve bu işle uğraşacak vazifeliler tayin edilmiştir.⁶

Mevdûdî'ye göre Hz. Peygamber'in elinde tüm Arabistan'da görülme-yen miktarda servet toplanıyordu. Tabii olarak gerçekte ahiret inancı taşımadıkları için dünyaya ve mala aşırı düşkün münafıklar, Müslüman görünümleri altında bu maldan mümkün olduğunca çok pay almak istiyorlardı. Fakat zekât fonundan kullanmayı kendi şahsına ve akrabalarına yasaklayan Hz. Peygamber'in, hak etmeyen kimselere zekâttan pay vermesi beklenemezdi. Bu nedenle istediklerini elde edemeyen münafıklar, Hz. Peygamber'in toplanan zekâtların dağıtımında adaletsizlik yaptığını ve taraf tuttuğunu söylüyorlardı.⁷ Nitekim Tevbe suresinin 58 ve 59. ayetlerinde bu konuya işaret edilerek münafıklar kınanmaktadır: “*Onlardan sadakaların (taksimi) hususunda seni ayıplayanlar da vardır. Sadakalardan onlara da (bir pay) verilirse razı olurlar, şayet onlara sadakalardan verilmezse hemen kızarlar. Eğer onlar Allah ve Resulünün kendilerine verdiği razı olup, 'Allah bize yeter, yakında bize Allah da lütfundan verecek, Resulü de. Biz yalnız Allah'a rağbet edenleriz' deselerdi (daha iyi olurdu.)*”

⁵ Tevbe suresinde önce müşriklere verilen ulti-matomdan, sonra da Tebük seferinden ve bu sefere farklı mazeretlerle katılmayan münafıklardan bahsedilmektedir. Ültimatom da, Tebük seferi de hicri dokuzuncu yılda meydana gelen hadiselerdir. Bu durumda zekâtın sarf yerlerini bildiren ayetin, Müslümanların güçlü ve bölgeye tam hâkim olduğu bir dönemde nazil olduğu anlaşılmaktadır. Hicri dokuzuncu yıl olayları ve bu dönemde nazil olan ayetlerle ilgili olarak bkz. İbn Hişâm (v. 218/833), *es-Sîretü'n-nebeviyye*, I-IV, thk. Ömer Abdus-selam Tedmürî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. bs., Beyrut 1990, c. II, s. 543 vd.

⁶ Bkz. Bessâm, *Tavzîhu'l-ahkâm*, c. III, s. 288-289; Seyyid Ebu'l-Hasan Ali Nedvî (v. 1999), *Zekat*, çev. Yusuf Karaca, Nehir Yay., İstanbul 2004, s. 42; Muhammed Hamîdullah (v. 2002), *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., 5. bs., İstanbul 1991, c. I, s. 271-272. Zekâttaki tedrici gelişimle ilgili olarak ayrıca bkz. Salih Tuğ, *İslam vergi hukukunun ortaya çıkışı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., İstanbul 1984; Mehmet Erkal, *İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul 2009.

⁷ Ebu'l A'lâ Mevdûdî (v. 1979), *Tefhimu'l Kur'an: Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, I-VII, çev. Muhammed Han Kayanî v.d., İnsan Yay., İstanbul ty, c. II, s. 239.

Tevbe suresinin 60. ayetinde ise, tüm itirazlara ve beklentilere cevap olarak, zekâtın sarf yerleri Cenâb-ı Hak tarafından tek tek bildirilmektedir: “Sadakalar Allah’tan bir farz olarak fakirlere, miskinlere, (zekât) memurlarına, gönülleri (İslam’a) ısındırılacak olanlara verilir; kölelerin, borçluların, Allah yolunda olanların ve yolcuların uğrunda sarf edilir. Allah Alîm’dir, Hakîm’dir.” Bu çalışmada, Tevbe suresi 60. ayetten çıkarılabilecek bazı hükümler üzerinde durulacaktır.

1. Tevbe Suresi 60. Ayeti Yorumlamada Önemli Bazı İfade ve Kavramlar

Zekâtın sarf yerlerinin beyan ve tahdit edildiği söz konusu ayetteki bazı ifade ve kavramları ele alan müfessirler ve fakihler ayeti bu ifade ve kavramların yardımıyla yorumlamışlardır.

a) “İnnemâ” Edatı

Ayet “innemâ” edatı ile başlamaktadır. Bu edat, ispat ifade eden “inne” ve nefy ifade eden “mâ”nın birleşmesiyle meydana gelen bir edattır ve hasr (sınırlandırma) anlamı bildirir. Bu birleşim zikredilen şeylerin sabit olmasını ve bunların dışındaki şeylerin ise bulunmamasını gerektirir. Dolayısıyla bu ayette “innemâ” edatı, zekâtın sadece bu sekiz sınıfa verileceğine delâlet eder.⁸

Zekâtın ayette sayılan sekiz sınıfa hasredilmesi önemlidir. Zira tarih, süreklilikli halk istese de istemese de toplanan ve kralların, yöneticilerin arzularını istikametinde harcanan vergi türlerine şahit olmuştur. Cenâb-ı Hak ise Kur’an’da zekâtın harcanacağı yerleri sınırlandırarak yöneticilerin keyfi uygulamalarına müsaade etmemişlerdir. Böylece onların taraftarlık duygularıyla akraba ve yakınlarına diledikleri şekilde harcama yapmalarının önüne geçtiği gibi, bu hazır mallara göz diken açgözlülere de fırsat vermemiştir.⁹

⁸ Bkz. Fahreddin er-Râzi (v. 604/1207), *Tefsiri kebir: Mefâtihi’l-gayb*, I-XXXII, Dâru’l-Fikr, y.y., 1981, c. XVI, s. 107; Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme (v. 620/1223), *el-Muğni*, I-XV, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Abdulfettah Muhammed el-Huly, Dâru Âlemi’l-Kütüb, 3. bs., Riyâd 1997, c. IV, s. 125; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî (v. 671/1273), *el-Câmi li ahkâmi’l-Kur’an*, I-XXIV, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türki, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2006, c. X, s. 245; Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân (v. 745/1344), *Tefsirü’l-bahri’l-muhit*, I-VIII, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1993, c. V, s. 58; Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî (v. 855/1451), *el-Binâye fi şerhi’l-hidâye*, I-XII, Dâru’l-Fikr, 2. bs., Beyrut 1990, c. III, s. 521.

⁹ Yûsuf el-Kardâvî, *Fıkhü’z-zekât*, Müessesetü’r-Risale Naşirîn, Beyrut 2007, s. 366-367.

Hız Peygamber de devlet geliri olan zekâtın, yalnız kendisi için değil akrabaları için de haram olduğunu ilan etmiştir.¹⁰

b) “Sadaka” Kavramı

Lügatte sadaka kelimesi, kizbin (yalan) zıddı olan sıdk (doğruluk) kökünden türetilmiştir.¹¹ Râzî, dil bilginlerinin sadaka kelimesinin türediği “s-d-k” kelimesindeki harflerin bu sırayla sıhhat ve kemal manasına geldiğini söylediklerini nakleder. “Dosta, sevgisinde doğru olduğu için “sadık”, nikâh akdi kendisi ile tamamlandığı ve kemale erdiği için mehre “sadâk” denilmiştir. Allah Teâlâ, mal kendisi ile sıhhat ve kemal bulduğu için, zekâtı da “sadaka” diye adlandırmıştır. Sadaka, ya malın kemâli ya devam etmesi için bir sebep olduğu ya da kulun imanında sâdık ve kâmil olduğunu gösterdiği için bu isimle anılmıştır”¹² ifadesiyle zekâtın sadaka olarak isimlendirilmesini gerektirir.

“Sadaka” kavramı Kur’an’da sadece Medine döneminde inen surelerde yer alır.¹³ Klasik sözlüklerde dikkati çeken husus da, kelimenin câhiliyye dönemindeki kullanımına ilişkin herhangi bir atıfta bulunulmamış olmasıdır. Bu durumda, bizzat “sadaka” kelimesinin Kur’an’la birlikte kullanıma girip, hayatîyet kazandığı düşünülebilir.¹⁴

Kur’an’ı Kerim’de sadaka kavramı, hem farz-nafile tüm harcamaları kasdetmek üzere mutlak olarak kullanılmış hem de sadece nafile harcamalar

¹⁰ Bu konuda hadis kaynaklarında çok sayıda rivayet yer almaktadır. Bazı misaller için bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (v. 256/870), *el-Câmiu’s-sahih*, I-IV, el-Matbaatü’s-Selefiyye, Kâhire 1400, “Zekât”, 57; 60; Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc (v. 261/874), *Sahih-i Müslim*, I-V, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Dâru’l-Hadis, Kâhire 1991, “Zekât”, 161; 175; Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî (v. 279/892), *Sünenü’t-Tirmizî*, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, y.y., 1968, “Zekât”, 25; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (v. 303/915), *es-Sünenü’l-kübrâ*, I-XII, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 2001, “Zekât”, 99; 100.

¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “s-d-k” md., c. IV, s. 2417.

¹² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, c. VII, s. 77.

¹³ Mekkî son dönemde sadece Yûsuf suresi 88. ayette, sıdk kökünden türeyen “tesaddak” fiili ile ism-i fâil sığasında zikredilen “mütesaddıkîn” kelimeleri yer almıştır. Sadaka kavramının yer aldığı ayetler için bkz.: Bakara, 2/196; 263; 271; 276; Nisâ, 4/114; Tevbe, 9/58; 60, 79, 103; 104; Mücâdele, 58/12, 13. Bu surelerin Medenî olduğuna dair bkz. Zerkeşi, *Burhân*, c. I, s. 194; Suyûtî, *İtkân*, c. I, s. 49 vd.

¹⁴ Mustafa Öztürk, “Sadaka Kavramının Kur’an’daki Anlam Çerçevesi: Semantik Bir Tahlil Denemesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 12-13, s. 463; Burhan Sümertaş, *Kur’an-ı Kerim’de Sıdk Kavramı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2009, s. 16.

kastedilerek kullanılmıştır.¹⁵ Bazı âlimlere göre de Kur'an'da mutlak olarak gelen sadaka lafızları, farz olan zekât manasına kullanılmıştır.¹⁶

Tevbe suresi 60. ayette de sadaka kavramı kullanılmıştır. Bu ayette sadaka kavramının, zekât yerine kullanıldığı ve ayette sayılan sekiz sınıfın zekâtın harcama kalemlerini oluşturduğu genel kabul gören bir husustur.¹⁷ Ayetin başındaki “innemâ” edatının zekâtı, sadece ayette sayılan sekiz sınıfla sınırlandırması ve ayetin sonundaki “Allah'tan bir farz olarak” ifadesi, bu ayette kastedilenin farz olan sadakalar (zekât) olduğunu gösteren kuvvetli bir delildir.¹⁸

Sadaka'nın örfümüzde sadece nafile infak ve hayırlar için kullanılması bir anlam daralmasıdır. Zira sadaka lafzı yukarıda zikredilen naslara ilaveten bazı ayet ve hadislerde de zekât anlamında kullanılmaktadır. Bu manada Tevbe suresinin 103. ayetinde geçen sadaka kavramının da zekât anlamında kullanıldığı çok sayıda fakih ve müfessir tarafından ifade edilmektedir.¹⁹

¹⁵ Sadaka kavramıyla nafile harcamaların kastedildiği açık olan ayetlerden birisi Mücadele suresinin 12. ayetidir. Ayette; “Ey iman edenler! Peygamber ile gizli bir şey konuşacağımız zaman bu konuşmanızdan önce bir sadaka veriniz. Bu sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şayet bir şey bulamazsanız, bilin ki Allah başlıyandır, esirgeyendir.” buyrulur. Bu ayette nafile sadakaların kastedildiği açıktır. Bir sonraki ayette; “Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz mi? Bunu yapmadığınız ve Allah da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin Allah'a ve Resulüne itaat edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” buyrulur ayrıca zekâtın bahsedilmesi de bu hususu desteklemektedir. Bakara suresinin 196. ayetinde ise kefarete olarak sadakadan bahsedilmektedir: “Hacı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidiye gerekir.”

¹⁶ Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah İbn'ül-Arabî (v. 543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'an*, I-IV, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, c. II, s. 522; Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmü'l-Kur'an*, c. X, s. 245.

¹⁷ Misal olarak bkz. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (v. 204/820), *el-Ümm*, I-XI, thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalip, Dâru'l-Vefa, y.y., 2001, c. III, s. 181; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdi (v. 450/1058), *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-velâyâtü'd-diniyye*, thk. Ahmed Mübârek el-Bağdâvî, Dâru İbn Kuteybe, Kuveyt 1989, s. 155; Şemsüddin es-Serahsî (v. 483/1090), *el-Mesûd*, I-XXXI, Dâru'l-Marife, Beyrut 1989, c. III, s. 8; İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, c. II, s. 519-520; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, c. XVI, s. 116.

¹⁸ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, c. XVI, s. 118; Ebû Hayyân, *Tefsirü'l-bahri'l-muhîd*, c. V, s. 62.

¹⁹ Bkz. Şâfiî, *Ümm*, c. III, s. 179-180; Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî (v. 310/922), *Câmiü'l-beyân an tevîli âyi'l-Kur'an*, I-XVI, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hicr, Kâhire 2001, c. XI, s. 659; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cassâs (v. 370/981), *Ahkâmü'l-Kur'an*, I-V, thk. Muhammed es-Sâdık Kamahâvî, Dâru İhyâ'it-Türâsü'l-Arabî, Beyrut 1992, c. IV, s. 356; Serahsî, *Mesûd*, c. II, s. 149; İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, c. II, s. 579; Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî (v. 587/1191), *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-serâi'*, I-X, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. bs., Beyrut 2003, c. II, s. 371; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, c. XVI, s. 182; İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. IV, s. 93.

Ayette şöyle buyrulur: “Onların mallarından sadaka al; bununla onları temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin.” Hz. Ebu Bekir zamanında zekât vermek istemeyenler bu ayeti delil göstererek, ayetteki hitabın Hz. Peygamber’e has olduğunu iddia etmişlerdir. Hz. Ebu Bekir ve diğer sahâbiler ise bu görüşü reddetmiş ve zekâtlarını verene kadar onlarla savaşımlardır.²⁰ Bu da ayetin zekâta ilgili olduğuna dair bir fikir vermektedir.

Hz. Peygamberin de zekâtın nisap miktarlarından bahsederken sadaka kavramını kullandığı görülmektedir.²¹ Yine Muaz hadisi olarak bilinen hadisin bazı rivayetlerinde sadaka kavramı kullanılmıştır. Bu hadiste Hz. Peygamber, Hz. Muaz’ı Yemen’e gönderirken ona şöyle söylemiştir: “*Sen ehl-i kitap bir kavme gidiyorsun. Onları davet edeceğin ilk şey Allah’a ibadet olsun. Allah’ı tanıdılar mı, kendilerine Allah’ın mallarında sadakayı farz kılmış olduğunu, zenginlerinden alınıp fakirlerine dağıtılacağını onlara haber ver. Onlar buna da itaat ederlerse, halkın kıymetli olan mallarından sakın. Mazlumun bedduasını almaktan kork. Zira Allah’la bu beddua arasında perde yoktur.*”²²

Sahâbilerden Ziyâd bin Hâris es-Sudâi de bu konuda şu hadiseyi nakleder: “*Hz. Peygamber’e gelip biat ettim. O sırada bir adam gelerek: ‘Bana sadakadan ver!’ dedi. Hz. Peygamber adama: ‘Allah, sadakalar hususunda, ne herhangi bir peygambere ne de bir başkasına hüküm verme yetkisi tanımadı, hükmü bizzat kendisi verdi. Ve sadakaları sekiz hisseye ayırdı. Eğer sen bunlardan birine girersen senin hakkını sana veririm’ buyurdu.*”²³ Bu hadisten de anlaşıldığı üzere, Tevbe suresi 60. ayetteki sadakalardan kasıt, farz olan zekâtlardır. Zira harcama yapılacak sınıflar, zekâta belirlenmiştir. Nafile sadakalarda böyle bir sınırlama söz konusu değildir.

²⁰ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kurâni'l-azim*, c. IV, s. 207.

²¹ Bkz. Buhâri, “Zekât”, 32 vd.; Süleyman b. Eşâs Ebû Dâvud es-Sicistânî (v. 275/889), *Sünen-i Ebû Dâvud*, I-V, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1997, “Zekât”, 1 vd.; Tirmizî, “Zekât”, 3 vd.; Nesâî, “Zekât”, 5, 10, 19.

²² Buhâri, “Zekât”, 1; Müslim, “İmân”, 29; Tirmizî, “Zekât”, 6; Ebû Dâvud, “Zekât”, 4; Nesâî, “Zekât”, 46. Hadisin ilgili bölümünün metni şöyledir: فَأَعْلَمُهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَسَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً فِي أَمْوَالِهِمْ تَأْخُذُ مِنْ أَعْيَانِهِمْ وَتَرُدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ

²³ Ebû Dâvud, “Zekât”, 23.

Kur'an'da zekâtın sarf yerleri, bazı sınıfları itibarıyla “infak”²⁴, “taam”²⁵, “itâm”²⁶, “itâ”²⁷, “hak”²⁸, “ihsan”²⁹, “birr”³⁰, “ganimet”³¹ ve “fey”³² kavramının geçtiği ayetlerde; toplu hâlde ise “sadaka” kavramının geçtiği Tevbe suresinin 60. ayetinde yer almaktadır. Dikkat çeken nokta ise zekâtın sarf yerlerine “zekât” teriminin geçtiği ayetlerin hiç birisinde temas edilmemesidir.³³ Bu önemli ayrıntının ve semantik yapının bize verdiği mesaja dair Elmalılı'nın şu tahlili orijinaldir: İnsan, sadece malının sınırlı ve belli bir oranını (zekât) harcayarak, ‘Vazifemi yerine getirdim.’ düşüncesine kapılmamalıdır. Bazen bu oranın çok üzerinde harcamaya ihtiyaç duyulabilecek şartlar oluşabilir, bazen de kişinin, yakınları, dini ve milleti uğrunda bütün mal varlığını harcaması bile gerekebilir.³⁴ Özellikle böyle olağanüstü şartlardaki ihtiyaçların karşılanabilmesi için, zekâtın harcama kalemlerinin infak ve sadaka kavramlarının geçtiği ayetlerde yer aldığı sonucunu çıkarmak mümkün görünmektedir. Ayrıca ayette sayılan sarf yerlerinin, sadece zekât verilecek kimseler değil, aynı zamanda nafile sadakalarla da yardıma koşulması gereken kimseler oldukları söylenebilir.

c) Harf-i Cerler'in Anlama Katkısı

Tevbe suresi 60. ayette zekâtın sarf yerleri “lî” harf-i cerri ile başlamıştır. İlk dört sınıf (fakirler, miskinler, zekât memurları ve müellefe-i kulûb) sayıldıktan sonra “fî” harf-i cerrine geçilmiş diğer dört sınıf (rikâb, ğârimîn, sebilullah ve ibnûs-sebîl) sayılmıştır. Diğer bir ifadeyle zekâtın kimlere verileceği anlatılırken ilk dört sınıf için “lî” harf-i cerri, son dört sınıf için ise “fî” harf-i cerri kullanılmıştır. Bu ayrımı bazı müfessirler ile fukahânın dikkatini çekmiş ve söz konusu harf-i cerlerin ayetin anlamına katkısını izah etmişlerdir.

²⁴ Bkz. Bakara, 2/215, 273.

²⁵ Bkz. Hakka, 69/34; İnsân, 76/8; Fecr, 89/18; Mâûn, 107/3.

²⁶ Bkz. Beled, 90/14.

²⁷ Bkz. Nûr, 24/22.

²⁸ Bkz. İsrâ, 17/26; Rûm, 30/38.

²⁹ Bkz. Bakara, 2/83; Nisâ, 4/36.

³⁰ Bkz. Bakara, 2/177.

³¹ Bkz. Enfâl, 8/41.

³² Haşr, 59/7, 8.

³³ Celâl Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, Şamil Yay., İstanbul 1984, s. 31.

³⁴ Elmalılı Hamdi Yazır (v. 1942), *Hak dini Kur'an dili: Türkçe tefsir*, Eser Kitabevi, İstanbul ty, c. II, s. 944-945.

Hanefiler'e ve Malikiler'e göre ayetteki "li" harf-i cerri temlik için değil, tahsis ve tebyin (zekâtın sarf yerlerini açıklamak) için kullanılmıştır.³⁵ Bazı Hanefî fakihleri son dört sınıfta "fi" harf-i cerrine dönülmesinden, bu sınıfların, zekât almada daha köklü ve zekât almaya daha layık oldukları sonucunu çıkarır.³⁶ Şafîiler'e göre ise, ayetin başındaki "li" harf-i cerri temlik ifade eder ve tüm sınıflara şamildir.³⁷

Ayetteki iki farklı harf-i cerri dikkate alarak bir değerlendirme yapanlar ise özellikle Hanbelî fakihleri olmuştur. Onlara göre "li" harf-i cerrinden sonra gelen ilk dört sınıf, zekâtı daimi, kalıcı ve mülk olarak alırlar. Aldıktan sonraki durumlarına bakılmaz ve aldıkları zekâtı hiçbir şekilde geri vermeleri gerekmez. "Fî" harf-i cerrinden sonra gelen diğer dört sınıfa ise, durumlarına bakılarak zekât verilir. Eğer hak ettikleri yönde sarf ederlerse zekâta sahip olurlar. Değilse bu mal kendilerinden geri alınır. Ayrıca ihtiyaçlarını giderdikten sonra aldıkları zekâttan artan olursa, onu da iade ederler.³⁸

Keşşâf tefsirinde Zemahşerî, harf-i cerlerdeki değişimi yorumlayarak, zarfiyet ifade eden "fi" harf-i cerrinden sonra gelen son dört sınıfın zekâtı hak etmede daha köklü ve zekât almaya daha layık sınıflar olduğu kanaatini ifade eder.³⁹ İbnü'l-Müneyyir (v. 683/1284) ise başka bir ayrıntıya dikkat çekmiştir: İlk dört sınıf kendileri muhtaç olup, zekâtı mülk olarak ala-

³⁵ Bkz. Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, c. II, s. 465; Ebü'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Abdulcelil el-Merginânî (v. 593/1197), *el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedî*, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut ty, c. I, s. 111; Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, c. X, s. 244; Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfî (v. 684/1285), *ez-Zahîra*, thk. Muhammed Hüccî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1994, c. III, s. 140-141.

³⁶ Ebubekir b. Ali b. Muhammed el-Haddâd (v. 800/1397), *el-Cevheretü'n-neyyire*, el-Matbaatu'l-Hayriyye, y.y. ty, c. I, s. 487; Aynî, *Binâye*, c. III, s. 521. I, s. 487. Ayrıca bkz. Ebü Hayyân, *Tefsirü'l-bahri'l-muhît*, c. V, s. 62; Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin İmâdî Ebussuûd (v. 982/1574), *Tefsiru Ebüssuud: İrşâdü'l-aklîs-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-Kerîm*, I-V, thk. Abdulkadir Ahmed Atâ, Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadîs, Riyâd ty, c. II, s. 567.

³⁷ Bkz. Şâfiî, *Ümm*, c. III, s. 181; 200; Ebü'l-Hüseyn Yahya b. Ebü'l-Hayr b. Sâlim el-İmrânî (v. 558/1162), *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, I-XIV, Dâru'l-Minhâc, Beyrut ty, c. III, s. 405; 429-430; Ebü Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref en-Nevevî (v. 676/1277), *el-Mecmû' şerhi'l-mühezzeb liş-Şirâzi*, I-XXIII, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde ty, c. VI, s. 205-206.

³⁸ Bkz. İbn Kudâme, *el-Muğni*, c. IV, s. 130; Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman b. Ahmed el-Merdâvî (v. 885/1480), *el-İnsâf fi marifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, I-XXXII, Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzii' ve'l-İ'lân, y.y., 1995, c. VII, s. 264-265.

³⁹ Bkz. Cârullâh Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (v. 538/1144): *el-Keşşâf an hakâiki gavâmi'it-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-tevil*, I-VI, Mektebetü'l-Abikân, Riyâd 1998, c. III, s. 60-61.

cak kimselerdir ki, temlik lâmanı ile zikredilmişlerdir. Son dört sınıf ise verilen zekâtı temlik etmezler. Zekât onlara değil, onlarla ilgili bir maslahat için verilmektedir. Mesela köle için verilen zekât, kölenin elinde kalmamakta, kölenin sahibine verilmektedir. Aynı şekilde borçluları borçtan kurtarmak için alacaklılarına zekât verilir. Yine “fî sebilillah” ve “yolcu” sınıfları için de benzer yorumlar yapılabilir.⁴⁰ Râzî’ye göre de harf-i cerrin değişmesinin mutlaka bir hikmeti olmalıdır. O bunu da şöyle açıklar: “İlk dört grup, verilen zekâtta diledikleri gibi tasarrufta bulunabilirler. Ama son dört grupta zekât, bizzat kendilerine verilmez, aksine zekâtın pay almalarına sebep olan özelliklerine göre uygun ihtiyaçlarına harcanır.”⁴¹ Sonraki dönemlerde bazı müfessirlerin de bu görüşe katıldıkları görülmektedir.⁴²

Reşît Rıza ise, sadece başında “fî” harf-i cerrî bulunan iki sınıfı (fî sebilillah ve fî r-rikâb) ayrı, diğer sınıfları ayrı olarak değerlendirmektedir. Ona göre başında “fî” harf-i cerrî bulunan iki sınıfta İslamî maslahatlar söz konusudur ve şahsi temlik bulunmamaktadır. Diğer altı sınıf ise, ihtiyaç duydukları sebeple zekâtı temlik etmektedirler.⁴³ Bu görüşü tenkit eden Kardâvî’ye göre, “Bir kelimenin yakınına atfedilmesi uzağına atfedilmesinden daha iyidir”, Arapça dil kuralı, bu görüşü çürütmektedir. Ona göre, Kur’an’ın belagatına daha layık olan, kendilerine zekâtın verildiği “li” harf-i cerrine atfedilen sınıfların bir arada, uğurlarında zekâtın harcandığı “fî” harf-i cerrine atfedilen sınıfların ise bir arada olmasıdır.⁴⁴

Sonuç olarak harf-i cerler dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında, “li” harf-i cerrinden sonra gelen ilk dört sınıf için temlikin şart koşula- bileceği görülmektedir. “Fî” harf-i cerrî ile sayılan son dört sınıf için temli-

⁴⁰ Zemahşeri, *Keşşâf*, c. III, s. 60-61. İbnü’l-Müneyyir’in Zemahşeri’nin *Keşşâf*’ındaki Mu’tezilî görüşleri eleştirdiği “*el-İntisâf fî mâ tedammenehü’l-Keşşâf mine’l-i’tizâl*” adlı eseri *Keşşâf*’ın kenarında basılmıştır.

⁴¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, c. XVI, s. 115.

⁴² Bkz. Burhaneddin Ebü’l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî (v. 885/1470), *Nazmü’d-dürer fî tenâsübü’l-ayâti ve’s-süver*, I-XXII, Dâru’l-Kitâbi’l-İslâmî, Kahire ty, c. VIII, s. 505; İsmail Hakkı Bursevi (v. 1137/1724), *Rûhu’l-beyân*, I-X, Matbaatü Osmâniyye, y.y., 1330, c. III, s. 453; Şehabeddin es-Seyyid Mahmut el-Âlûsî (v. 1270/1853), *Ruhü’l-meânî fî tefsîri’l-Kur’ani’l-azîm ve’s-seb’il-mesânî*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut ty, c. X, s. 124; Muhammed Tâhir İbn Âşûr (v. 1973), *Tefsîrü’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, I-XXX, ed-Dâru’t-Tünisiyye, Tunus 1984, c. X, s. 236-237.

⁴³ Muhammed Reşîd Rızâ (v. 1935), *Tefsîrü’l-Kur’ani’l-hakim: Tefsîrü’l-menâr*, I-XII, Dâru’l-Menâr, 2. bs., y.y., 1947, c. X, s. 587.

⁴⁴ Kardâvî, *Fıkhü’z-zekât*, s. 415.

kin şart olmadığı söylenebilir. Bu sınıflar namına başka kimselere / yerlere zekât verilebileceği veya bunlara ait bir maslahatı gerçekleştirmek amacıyla harcama yapılabileceği anlaşılmaktadır.

2. Ayetteki Tertip ve Tasnifin Önemi

Kur'an'ın mucizevi yönlerinden birisi de seçilen kelimeler, harfler, bunların dizilişi ve bunlar arasındaki münasebetlerdir.⁴⁵ Bu açıdan Tevbe suresi 60. ayet incelendiğinde, ayette sayılan sınıfların sıralaması ve peş peşe sayılan sınıfların ikişerli olarak gruplandırılabilmesi dikkat çekicidir.

a) Ayetteki Tertibin Anlama Katkısı

Tevbe suresi 60. ayette, zekâtın sarf yerleri arasında, ilk iki sırada fakirler ve miskinler sayılır. Bu kavramları tanımlarken, Hanefî ve Malikî fakihleri fakiri, miskinden daha iyi durumda olan kimse olarak kabul ederler.⁴⁶ Fakiri miskinden daha muhtaç kimse olarak tanımlayan Şafîî ve Hanbelîler ise, ayette önce fakirlerin yer almasını, onların daha muhtaç durumda olduklarını gösteren bir delil olarak alırlar. Zira Araplar önemli olanla söze başlamaktadırlar.⁴⁷ Bu görüşlerin dışında genellikle Kur'an ayetlerinden istidlalde bulunarak fakirleri farklı şekillerde tanımlayanlar da olmuştur. Hz. Ömer ve İkrime'ye göre fakirler, Müslümanların muhtaçlarıdır.⁴⁸ Hasan-ı Basrî ve Mücahid gibi bazı âlimlerle Mukatil bin Süleyman, Taberî ve Râzî gibi müfessirlere göre, ihtiyaçlarını gizleyen ve dilenmeyen

⁴⁵ Elmalılı bu hususta şöyle demektedir: "Kur'an'da sureler, ekser surelerde kussalar, kıssalarda ayetler, ayetlerde kelimat, kelimatta huruf ve bütün bunlar arasında zahir veya hafi, lafzi veya manevi birçok vücuttan bir tenasübi tam ve bir nizamı belîğ vardır." Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. I, s. 50-51.

⁴⁶ Geniş bilgi ve diğer deliller için bkz. Serahsî, *Mebûsât*, c. III, s. 8; Merginânî, *Hidâye*, c. I, s. 110; Muhammed bin Ahmed İbn Rüşd (v. 595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, I-II, Dâru'l-Marife, 6. bs., y.y., 1982, c. I, s. 277; Karâfî, *Zahîra*, c. III, s. 143-144.

⁴⁷ Geniş bilgi ve diğer deliller için bkz. İmrânî, *Beyân*, c. III, s. 413-414; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, c. XVI, s. 109; Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Kâfî*, I-VI, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Dâru'l-Hicr, y.y., 1998, c. II, s. 195; Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî (v. 682/1283), *eş-Şerhü'l-kebir*, I-XXXII, Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzîi' ve'l-İlân, y.y., 1995, c. VII, s. 207.

⁴⁸ Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. XI, s. 513-514; Ebu Muhammed el-Hüseyn bin Mesûd el-Beğavî (v. 516/1122), *Meâlimu't-tenzil*, I-VIII, Dâru Tîbe, Riyad 1409, c. IV, s. 62; Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, c. X, s. 255.

kimselerdir.⁴⁹ Abdullah bin Abbas ve Ferra'ya göre, ehl-i suffe'dir.⁵⁰ Dahhak ve bazı âlimlere göre ise fakirler, hicret eden muhacirlerdir.⁵¹ Kanaatimizce Kur'an, hepsi de Medenî surelerde yer alan ve fakirlere yardımdan bahseden ayetlerinde,⁵² belli vasıflara vurgu yaparak fakir kavramına yeni bir anlam yüklemiştir. Buna göre fakirler, kendilerini Allah yoluna adayan ve geçimlerini temin etmek için uğraş(a)mayan kimseler olarak tanımlanabilir.⁵³ Kanaatimizce bu sınıfla, ayette daha sonra zikredilen "fi sebilillah" sınıfı arasındaki fark ise harf-i cerlerin değişimiyle ortaya çıkmıştır. Buna göre kendilerini Allah yoluna adayan fakirlerin zekâtı temlik edecekleri; "fi sebilillah" sınıfında ise temlikin şart olmadığı, kurumsal bir yapı için veya bunlara ait bir maslahatı gerçekleştirmek amacıyla harcama yapılabileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak ilk sırada sayarak, bu sınıfa verdiği önemi göstermiş ve özellikle ilim tahsil etmek, İslam'ı anlatmak gibi ulvi gayelerle meşgul olduğu için geçimini temin ile uğraşmayan fakirlerin şahsi ihtiyaçlarının karşılanmasına öncelik vermiştir.

Miskin kavramının ise ilk dönem Mekki surelerden itibaren Medenî son dönem surelere kadar Kur'an'ın nüzul sürecinin her aşamasında yer aldığı görülmektedir. Kavramın yer aldığı ayetlerde miskinler özellikle insanların

⁴⁹ Mukâtil bin Süleyman (v. 150/767), *Tefsir*, thk. Abdullah Mahmud Şahâta, Müessesetü'l-Târihi'l-Arabî, Beyrut 2002, c. II, s. 176; Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. XI, s. 509 vd.; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, c. XVI, s. 113; Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, c. X, s. 249-250.

⁵⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ bin Ziyâd el-Ferrâ, (v. 207/822), *Meâni'l-Kur'an*, Âlemü'l-Kütüb, 3. bs., Beyrut 1983, c. I, s. 443, Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, c. XVI, s. 111.

⁵¹ Dahhâk (v. 105/723), *Tefsiru Dahhâk*, thk. Muhammed Şükrî, Dâru's-Selâm, Kahire 1999, c.I, s. 410; Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. XI, s. 511-513; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, c. XVI, s. 113; Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, c. X, s. 250.

⁵² Fakirler yardımın söz konusu edildiği ayetler şunlardır: Bakara 2/271: "Eğer sadakaları açıktan verirsiniz ne ala! Eğer onu fakirlere gizlice verirsiniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır." Bakara 2/273: "(Yapacağınız hayırlar), kendilerini Allah yoluna adanmış, bu sebeple yer yüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzüzlük ederek istemezler. Yaptığımız her hayrı muhakkak Allah bilir." Haşr, 59/8: "(Allah'ın verdiği bu ganimet malları,) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirlerindir. İşte doğru olanlar bunlardır." Hac, 22/28: "Ta ki kendilerine ait birtakım yararları yakinen görmeleri, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günler de Allah'ın ismini ansınlar. Artık ondan hem kendiniz yeyin, hem de yoksula, fakire yediniz."

⁵³ Fakir kavramı ile ilgili geniş bilgi ve yeni bir tanım denemesi için bkz. Beytullah Aktaş, *Kur'an'a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2013, s. 64 vd.

mallarında hakları bulunan⁵⁴ ve doyurulmaya muhtaç kimseler⁵⁵ olarak bildirilir. Yine bunlar fidye ve kefaretlerde doyurulması veya giydirilmesi gereken kimselerdir.⁵⁶ Ayrıca ganimetin beşte biri ile fey'in dağıtılacağı kimseler arasında yer almaktadırlar⁵⁷. Ayetler bir bütün hâlinde ele alındığında, kanaatimizce, miskin kavramının mutlak manada yoksul kimseleri ifade ettiği söylenebilir.⁵⁸ Sonuçta Tevbe suresinin 60. ayetinde miskinler ikinci sırada zikredilerek, zekâtın öncelikli hedeflerinden birinin de yoksulluk probleminin çözümü olduğu gösterilmiştir.

Sarf yerlerinin arasında zekât memurlarının yer alması, zekâtın devlet eliyle idare edilmesi gereken bir yapısının olduğunu gösterir. Eğer devlet tarafından idare edilen bir zekât kurumu bulunmuyorsa, Müslümanların, kuracakları güvenilir müesseseler vasıtasıyla zekâtlarını toplayıp dağıtmaları gerektiği düşünülebilir.⁵⁹ Kur'an'da çoğu zaman birlikte zikredildiği namazın karakteri nasıl cemaatle kılınmasını gerektiriyorsa, aynı şekilde zekâtın karakteri de, onun öncelikle bir yerde toplanmasını ve oradan dağıtılmasını gerekli kılmaktadır.⁶⁰ Dolayısıyla zekât ferdi-ihiyari bir yardım ve mükellefiyet olarak kalmamalı, mutlaka kurumsal hâle getirilmelidir.

Kanaatimizce zekât memurlarının üçüncü sırada yer alması, ilk iki sınıfın (fakirler ve miskinler), zekât müesseseseleşmeden de yardım edilmesi gereken kimseler olduğunu gösterir. Bu sıralamadan ilk iki sınıfın ortak paydası olan yoksulluğun, diğer sınıflarda şart olmadığı sonucuna da; zekât, devlet tarafından toplanıp dağıtılsa bile mükelleflere, kendi çevrelerindeki fakir ve miskinlere dağıtmak üzere belli bir miktar harcama hakkının verilebileceği sonucuna da ulaşılabileceği kanaatini taşıyoruz.

Ayette dördüncü sırada müellefe-i kulüb (kalpleri İslam'a ısındırılacaklar) sınıfı yer alır. İslamiyet'in yayılıp güçlendiği ve Müslümanların kuvvetlendiği gerekçesiyle Hz. Ömer'in müellefe-i kulüb sınıfını zekâtın sarf

⁵⁴ Bkz. İsrâ, 17/26; Rûm, 30/38.

⁵⁵ Bkz. Hakka, 69/34; Müddessir, 74/44; İnsan, 76/8; Fecr, 89/18; Beled, 90/16; Mâûn, 107/3.

⁵⁶ Bkz. Bakara, 2/184; Mâide, 5/89; 95; Mücâdele, 58/4.

⁵⁷ Bkz. Enfâl, 8/41; Haşr, 59/7.

⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. Aktaş, *Kur'an'a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri*, s. 73 vd.

⁵⁹ Bkz. Muhammed Ebu Zehra (v. 1974), *Uygulamalı Zekât Hukuku: Temel Kaideler*, çev. Osman Şekerci, Selçuklu Matbaası, y.y., 1978, s. 86-87.

⁶⁰ Nedvî, *Zekat*, s. 90.

yerlerinden çıkardığı nakledilmektedir.⁶¹ Buna dayanarak özellikle Hanefî, Malikî âlimleri müellefe-i kulûba artık zekât verilmeyeceği kanaatinde dirler.⁶² Şafîî mezhebine mensup fakihler, kâfirlere zekât verilemeyeceği kanaatinde oldukları için, bu sınıfın gayrimüslimlerine de zekât gelirlerinden değil, diğer gelirlerden verilebileceğini söylerler.⁶³

Ancak Hanbelîler başta olmak üzere bu sınıfa her zaman zekât verilebileceğini savunan âlimler de bulunmaktadır.⁶⁴

Ayette müellefe-i kulûbun, zekât memurlarından sonra yer almasından, kurumsallaşmış zekâtın ilk hedefinin, insanları İslam'a ısındırmak olduğu sonucu çıkarılabilir. Dolayısıyla müellefe-i kulûba zekât ferdi olarak değil, kurumsal bir yapı tarafından verilmelidir.⁶⁵ Yine bu sınıf, önceki üç sınıf gibi "li" harf-i cerrinden sonra gelmiştir ki, kanaatimizce bu da zekâtın onların şahıslarına verileceğini ve onların bunu temlik edeceğini göstermektedir.

Ayette zekâtı bizzat kendileri alacak ve temlik edecek ilk dört sınıftan sonra "fi" harf-i cerri ile uğurlarında zekâtın sarf edilebileceği diğer dört sınıfa geçilmektedir. Bunlarda da önce belli ölçüde hürriyetleri sınırlanan köleler ve borçlular yer almış, sonra da "fi sebilillah" ve yolcu sınıfları sayılarak zekâtın sarf yerleri toplu hâlde bildirilmiştir.

b) İkili Tasnifin Anlama Katkısı

Tevbe suresi 60. ayette, zekâtın sarf yerleri ikişerli olarak gruplandırılabil-

⁶¹ Bkz. Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, c. IV, s. 325; Kemâleddin Muhammed b. Abdolvâhid İbnü'l-Hümâm (v. 861/1456), *Şerhu fethü'l-kadîr*, I-X, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, c. II, s. 265.

⁶² Bkz. Yakup b. İbrahim Ebû Yûsuf (v. 182/798), *Kitâbü'l-harac*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1979, s. 81; Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (v. 189/804), *Kitâbü'l-asl: el-Mebsût*, I-V, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Beyrut 1990, c. II, s. 155-156; Serahsî, *Mebsût*, c. III, s. 9; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, c. I, s. 275; Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, c. X, s. 265; Karâfî, *Zahîra*, c. III, s. 146.

⁶³ Bkz. Şafîî, *Ümm*, c. III, s. 190; Ebu İshâk İbrahim b. Ali b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî eş-Şîrâzî (v. 476/1083), *el-Mühezzebe fî fikhi'l-İmâm eş-Şafîî*, I-III, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995, c. I, s. 315; İmrânî, *Beyân*, c. III, s. 416.

⁶⁴ Bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. XI, s. 523; İbn Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, c. II, s. 530; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, c. IV, s. 167-168; İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed İbn Müflih (v. 884/1479), *el-Mübdî' şerhü'l-mukni'*, I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997, c. II, s. 407; Merdâvî, *İnsâf*, c. VII, s. 232; Mansûr b. Yûnus el-Buhutî (v. 1051/1641), *er-Ravzû'l-mürbi' şerhü zâdi'l-müstekni'*, Dâru'l-Müeyyed, y.y., ty, s. 219-220. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Aktaş, *Kur'an'a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri*, s. 85 vd.

⁶⁵ Kardâvî, *Fikhu'z-zekât*, s. 391.

mektedir. İlk grup fakirler ve miskinlerdir. Bunlar yoksulluk ortak paydası altında toplanabilecek iki sınıftır.

İkinci grup ise, zekât memurları ile müellefe-i kulûb sınıflarıdır. Bu sınıflar Kur'an'da sadece Tevbe suresi 60. ayette geçmektedir. Bu sure son nazil olan surelerdendir. Dolayısıyla bu iki sınıfa Müslümanların güçlü ve bölgeye tam hakim olduğu bir dönemde zekât verildiği anlaşılmaktadır.⁶⁶ Kanatımızca zekât memurları ancak toplanan zekâtları taşımak için yol emniyeti ve bölgede güvenlik sağlandıktan sonra vazife yapabilecektir. Yine büyük miktarlarda harcama yapılan müellefe-i kulûba hem kaynak bulabilmek için, hem de onlara etki edebilmek için Müslümanların güçlü olması önemlidir. Zira zayıf kimselerin / kurumların yapacağı yardımlar, -genelde etkili ve güçlü kimselerden oluşan müellefe-i kulûb gibi- güçlü kimselere / kurumlara fazla etki etmeyecek ve harcamalar gereksiz yere yapılmış olacaktır.

Üçüncü grup olan köleler (esirler) ile borçlular arasında da yakın bir münasebet vardır. Kölelikten ve esirlikten kurtulmak için ödemesi gereken fidye sebebiyle kişi borçlularla aynı kategoride değerlendirilebilir. Yine kölelerin bir bedel karşılığında hürriyetini elde edebilmesi için efendisiyle anlaşmasını ifade eden mükâtebede⁶⁷ de, köle efendisine borçlanmaktadır. Borçlu kimseler ise, borçları sebebiyle bir manada köle / esir gibi kabul edilebilirler. Hatta tarihte borçluların köleleştirilmesi gibi uygulamalara da zaman zaman rastlanmıştır.⁶⁸

Son grup ise “fi sebilillah” ve “yolcu” sınıflarıdır. Elmalılı “yolcu” sınıfının “fi sebilillah” a atfının bu iki sınıf arasındaki yakın ilişkiyi gösterdiğini belirterek “fi sebilillah” için şu değerlendirmeyi yapar: “Yani bunlarda bir yolculuk, bir sefer-ü gurbet manası bulduktan başka bu yolun Allah yolu olması ve bunların o yolda bir ihtisas ve mahsuriyeti bulunması bir seferi mahsus ile bir ibadet-i hassayı cami' bir hâli inhisarda bulunmaları manası vardır.”⁶⁹ İki sınıf arasındaki ilişkiden yola çıkarak, yolcu sınıfında da özellikle tebliğ, İslam'ı tanıtmaya gibi gayelerle yolculuk yapanların ihtiyaçlarının karşılanması öncelenmiştir denilebilir.

⁶⁶ Bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyân*, c. XI, s. 523; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, c. IV, s. 167-168.

⁶⁷ Fahrettin Atar, “Mükâtebe”, *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXI, s. 531.

⁶⁸ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cârîyelik*, Beyan Yay., İstanbul 1996, s. 29.

⁶⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. IV, s. 2578-2579.

Sonuç

Tevbe suresi 60. ayet zekâtın sarf edileceği yerleri toplu hâlde bildiren yegâne ayettir. Bu ayette yer alan kavramlar, edat ve harfler zekât verilecek sınıfları anlamaya yardımcı olduğu gibi bu sınıfların sıralaması ve tasnifi de anlama katkı sağlamaktadır.

Ayetin “innemâ” hasr edatı ile başlaması, zekâtın sadece bu sınıflara verileceğine delalet etmektedir. Ayette ilk dört sınıfın “li” harf-i cerrinden sonra gelmesi, bu sınıflar için temlikin şart koşulabileceğini göstermektedir. “Fî” harf-i cerrinden sonra gelen diğer dört sınıfta ise temlikin şart olmadığı ve bu sınıflarla ilgili maslahatları gerçekleştirmek için zekâtın harcanabileceği neticesi ortaya çıkmaktadır.

Ayette zekâtın sarf yerlerinin “sadaka” kavramı ile ifade edilmiş olmasını, özellikle olağanüstü şartlarda, zekâtın çok üzerindeki harcamalara Müslümanların yardımına koşulması gerektiğine bir işaret olarak anlamak mümkündür. Zira sınırlı olan zekâtlarla bu ihtiyaçların karşılanması mümkün olmayacaktır.

Ayette ilk iki sırada fakirler ve miskinler yer almıştır. Bu sıralama yoksulluk ortak paydası altında toplanabilecek bu sınıflara Cenâb-ı Hakk'ın verdiği önemi göstermektedir.

Zekâtın sarf yerleri arasında memurların yer alması, zekâtın toplanması ve dağıtılmasının kamusal veya kurumsal bir mahiyette olması gerektiğine dair bir fikir vermektedir.

Ayette müellefe-i kulûbun zekât memurlarından sonra yer almasından, bu sınıfa ferdi olarak değil, kurumsal olarak zekât verilmesi gerektiği ve kurumsallaşmış zekâtın ilk hedefinin, insanları İslam'a ısındırmak olduğu sonuçları çıkarılabilir.

Ayette peş peşe zikredilen “köleler” ile “borçlular” arasında olduğu gibi, “fi sebilillah” ile “yolcu” sınıfları arasında da bağ kurmanın mümkün olduğu ve bunun anlama katkı sağladığı görülmektedir.

Netice olarak bu çalışmada, ayetten ilk bakışta çıkarılabilecek bazı hükümler ele alınarak, tahlil ve analiz edilmeye gayret gösterilmiştir. Ayetin nahiv, belağat, siyak, sibak ve surenin genel muhtevasıyla münasebeti yönünden incelenerek yeni hüküm ve derin inceliklerin ortaya çıkarılması, yeni araştırmaları gerektirmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, Beytullah, *Kur'an'a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2013.
- el-Âlûsî, Şehabeddin es-Seyyid Mahmut (v. 1270/1853), *Ruhü'l-meânî fî tefsiri'l-Kur'ani'l-azîm ve's-sebi'l-mesânî*, Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, Beyrut ty Atar, Fahrettin, "Mükâtebe", *DİA*, İstanbul 2006.
- el-Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (v. 855/1451), *el-Binâye fî şerhi'l-hidâye*, I-XII, Dâru'l-Fikr, 2. bs., Beyrut 1990.
- el-Beğavî, Ebu Muhammed el-Hüseyn bin Mesûd (v. 516/1122), *Meâlimu't-tenzîl*, I-VIII, Dâru Tîbe, Riyad 1409.
- el-Bessâm, Abdullah b. Abdurrahman, *Tavzîhü'l-ahkâm min bulûğü'l-merâm*, I-VII, Mektebetü'l-Esedî, Mekke 2003.
- el-Bikâî, Burhaneddin Ebû'l-Hasan İbrahim b. Ömer (v. 885/1470), *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-ayâti ve's-süver*, I-XXII, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire ty
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl (v. 256/870), *el-Câmiu's-sahîh*, I-IV, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kâhire 1400.
- el-Buhutî, Mansûr b. Yûnus (v. 1051/1641), *er-Ravzü'l-mürbi' şerhü zâdi'l-müstekni'*, Dâru'l-Müeyyed, y.y. ty.
- Bursevi, İsmail Hakkı (v. 1137/1724), *Rûhu'l-beyân*, I-X, Matbaatü Osmâniyye, y.y. 1330.
- el-Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (v. 370/981), *Ahkâmü'l-Kur'an*, I-V, thk. Muhammed es-Sâdık Kamahâvî, Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1992.
- Dahhâk (v. 105/723), *Tefsîru Dahhâk*, thk. Muhammed Şükri, Dâru's-Selâm, Kahire 1999.
- Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as (v. 275/889), *Sünen-i Ebû Dâvud*, I-V, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1997.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf (v. 745/1344), *Tefsirü'l-bahri'l-muhit*, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin İmâdî (v. 982/1574), *Tefsîru Ebüssuud: İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, I-V, thk. Abdulkadir Ahmed Atâ, Mektebetü'r-Riyâdî'l-Hadis, Riyâd ty.
- Ebû Yûsuf, Yakup b. İbrahim (v. 182/798), *Kitâbü'l-harac*, Dâru'l-Marife, Beyrut 1979.
- Ebu Zehra, Muhammed (v. 1974), *Uygulamalı Zekât Hukuku: Temel Kaideler*, çev. Osman Şekerci, Selçuklu Matbaası, y.y. 1978.
- Erkal, Mehmet, *İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul 2009.

- Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik*, Beyan Yay., İstanbul 1996.
- el-Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ bin Ziyâd (v. 207/822), *Meâni'l-Kur'an*, Âlemü'l-Kütüb, 3. bs., Beyrut 1983.
- el-Haddâd, Ebubekir b. Ali b. Muhammed (v. 800/1397), *el-Cevheretü'n-neyyire*, el-Matbaatu'l-Hayriyye, y.y. ty.
- Hamidullah, Muhammed (v. 2002), *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yay., 5. bs., İstanbul 1991.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir (v. 1973), *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*, I-XXX, ed-Dâru't-Tünisiyye, Tunus 1984.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed bin Ali (v. 852/1449), *Fethü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XVII, Dâru Tîbe, Riyad 2005.
- İbn Hişâm (v. 218/833), *es-Siretün-nebeviyye*, I-IV, thk. Ömer Abdusselam Tedmürî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. bs., Beyrut 1990.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İsmail b. Ömer (v. 774/1373), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, I-VIII, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme, Dâru Tîbe, 2. bs., Riyad 1999.
- İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed (v. 620/1223), *el-Muğni*, I-XV, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 3. bs., Riyâd 1997.
- _____, *el-Kâfi*, I-VI, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hicr, y.y. 1998.
- İbn Manzûr, Cemâleddîn Ebu'l-Fazl Muhammed bin Mükerrerem (v. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-VI, Dâru'l-Meârif, Kahire ty.
- İbn Müflih, İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed (v. 884/1479), *el-Mübdî' şerhü'l-mukni'*, I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbn Rüşd, Muhammed bin Ahmed (v. 595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, I-II, Dâru'l-Marife, 6. bs., y.y. 1982.
- İbn'ül-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah (v. 543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'an*, I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdulvâhid (v. 861/1456), *Şerhu fethü'l-kadir*, I-X, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- el-İmrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahya b. Ebü'l-Hayr b. Sâlim (v. 558/1162), *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'*, I-XIV, Dâru'l-Minhâc, Beyrut ty.
- el-Karâfi, Şihâbuddîn Ahmed b. İdris (v. 684/1285), *ez-Zahîra*, thk. Muhammed Hüccî, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1994.
- el-Kardâvî, Yûsuf, *Fikhu'z-zekât*, Müessesetü'r-Risale Naşîrûn, Beyrut 2007.
- el-Kâsânî, Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd (v. 587/1191), *Bedâiüs-sanâi' fi tertibiş-şerâi'*, I-X, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. bs., Beyrut ty.

- el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (v. 671/1273), *el-Câmi li ahkâmî'l-Kur'an*, I-XXIV, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türki, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2006.
- el-Makdisî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed b. Kudâme (v. 682/1283), *eş-Şerhül-kebir*, I-XXXII, Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzîi' ve'l-İlân, y.y. 1995.
- el-Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb (v. 450/1058), *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-velâyâtü'd-diniyye*, thk. Ahmed Mübârek el-Bağdâvî, Dâru İbn Kuteybe, Kuveyt 1989.
- el-Merdâvî, Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman b. Ahmed (v. 885/1480), *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, I-XXXII, Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzîi' ve'l-İlân, y.y. 1995.
- el-Mergînânî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr b. Abdulcelil (v. 593/1197), *el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedî*, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut ty.
- Mevdûdî, Ebu'l A'lâ (v. 1979), *Tefhîmu'l Kur'an: Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, I-VII, çev. Muhammed Han Kayanî v.d., İnsan Yay., İstanbul ty.
- Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud el-Mevsîli (v. 683/1284), *el-İhtiyar li-ta'lîli'l-muhtar*, I-V, ta'lik: Mahmud Ebu Dakika, Çağrı Yay., İstanbul 2005.
- Mukâtil bin Süleyman (v. 150/767), *Tefsîr*, thk. Abdullah Mahmud Şahâta, Müessesetü'l-Târîhi'l-Arabî, Beyrut 2002.
- Müslim b. Haccâc, Ebû Hüseyin (v. 261/874), *Sahîh-i Müslim*, I-V, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 1991.
- Nedvî, Seyyid Ebu'l-Hasan Ali (v. 1999), *Zekat*, çev. Yusuf Karaca, Nehir Yay., İstanbul 2004.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (v. 303/915), *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-XII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2001.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref (v. 676/1277), *el-Mecmû' şerhi'l-Mühezzeb liş-Şîrâzî*, I-XXIII, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde ty.
- Öztürk, Mustafa, "Sadaka Kavramının Kur'an'daki Anlam Çerçevesi: Semantik Bir Tahlil Denemesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 12-13, s. 457-487.
- er-Râzî, Fahrreddîn (v. 604/1207), *Tefsiri kebir: Mefâtihü'l-gayb*, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, y.y. 1981.
- Reşid Rızâ, Muhammed (v. 1935), *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm: Tefsîrü'l-menâr*, I-XII, Dâru'l-Menâr, 2. bs., y.y. 1947.
- es-Serahsî, Şemsüddîn (v. 483/1090), *el-Mebsût*, I-XXXI, Dâru'l-Marife, Beyrut 1989.

- es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (v. 911/1505), *el-İtkân fî ulumi'l-Kur'an*, Mücemmeu'l-Melik Fahd li Tibâati'l-Mushafîş-Şerîf, Medine ty.
- Sümertaş, Burhan, *Kur'an-ı Kerîmde Sıdk Kavramı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2009.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs (v. 204/820), *el-Ümm*, I-XI, thk. Rıfat Fevzî Abdulmuttalip, Dâru'l-Vefa, y.y. 2001.
- eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen (v. 189/804), *Kitâbü'l-asl: el-Mebsût*, I-V, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Beyrut 1990.
- eş-Şirâzî, Ebu İshâk İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî (v. 476/1083), *el-Mühezzeb fî fikhî'l-İmâm eş-Şâfiî*, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (v. 310/922), *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, I-XVI, thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türki, Dâru'l-Hicr, Kâhire 2001.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (v. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, y.y. 1968.
- Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., İstanbul 1984.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (v. 1942), *Hak Dini Kur'an Dili: Türkçe Tefsir*, Eser Kitabevi, İstanbul.
- Yeniçeri, Celâl, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, Şamil Yay., İstanbul 1984.
- ez-Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtazâ el-Hüseynî (v. 1205/1790), *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, I-XL, Kuveyt 2001.
- ez-Zemahşerî, Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (v. 538/1144): *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, I-VI, Mektebetü'l-Abikân, Riyad 1998.
- ez-Zerkeşî, Bedreddin Muhammed bin Abdillâh (v. 794/1392), *el-Burhân fî ulumi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Dâru't-Türâs, Kahire ty.